

želni knez in začasno odpravlja določbo, da si more pridobiti doseljenec svobodo šele po enem letu življenja v mestu, ker želi povečati mestno obrambno sposobnost proti turškim napadom.

Slika srednjeveške Ljubljane pa se je spreminjala ob prelomu XV. in XVI. stoletja tudi sicer zaradi živahne gradnje znotraj obzidja. V predmestjih podrte cerkve so nadomeščale nove v okviru mestnih zidov, pa tudi starejše cerkve so prezidovali in dopolnjevali. Tako v mnogočem spremenjeno mesto so zajele v XVI. stoletju

tudi velike spremembe v njegovem notranjem življenju in gospodarskem razvoju.

OPOMBA

Avtor Bogo Grafenauer je že leta 1962 napisal članek o srednjeveški Ljubljani in njeni predzgodovini za brošuro »Ljubljana, podobe iz njene zgodovine«, Ljubljana 1962 (redaktor Mestni arhiv ljubljanski, založnik »Kronika«). V dogovoru z Mestnim arhivom smo objavili Grafenauerjev članek v dveh delih in z dvema različnima naslovoma v prejšnji in sedanji številki Kronike.

ORIS ZGODOVINE LJUBLJANE OD XVI. DO XVIII. STOLETJA

FERDO GESTRIN

UVELJAVLJANJE ZGODNJEGA KAPITALIZMA V LJUBLJANI

Proti koncu XV. in v XVI. stoletju ugotavljamo na slovenskih tleh odločnejši premik v smeri zgodnjega kapitalizma v proizvodnji in trgovini. Toda za Ljubljano kakor tudi za druga mesta je značilno, da so kljub včasih sorazmerno veliki akumulaciji trgovskega kapitala ostajala predvsem središča trgovine in cehovske obrti. Meščani v njih niso prehajali v necehovsko in neagrarno proizvodnjo v tolikšni meri, kakor bi po svoji denarni moči mogli. Vendar so nastajale tedaj prve manufakture, vezane na železarstvo, in so se razvijali založniški odnosi v rudarstvu in fužinarstvu ter nekaterih panogah proizvodnje, ki so služile izvozu. V Fužinah pri Ljubljani je okoli l. 1530 nastalo manufakturno podjetje za izdelovanje orožja, last ljubljanskega meščana Vida Khisla. Ostalo je edini primer, vezan na Ljubljano v tem obdobju, čeprav so posamezne druge rodbine postajale lastnik fužin in rudarskih deležev in so posegale torej neposredno tudi v fužinarstvo in rudarstvo. Sprva so nekateri meščani imeli manjše deleže celo pri idrijskem rudniku živega srebra (ust. 1493), ki so jih večinoma kmalu izgubili. Podobno je bilo tudi z udeležbo v trgovini z živim srebrom. Ljubljanski meščani so bili udeleženi pri idrijskem rudniku, vsekakor enim izmed najvažnejših podjetij zgodnjega kapitalizma v Evropi sploh, predvsem le kot oskrbovalci rudarjev z življenjskimi potrebščinami. V večji meri so se vrgli na založniške odnose, kar je treba vezati zlasti z vlogo, ki so jo imeli v trgovini z železom in železnimi proizvodi, najvažnejšim predmetom neagrarnega iz-

voza. Bolj je porasla tedaj obrtna proizvodnja, kar se kaže ne le v povečanem številu obrtnih mojstrov in večji razčlenjenosti obrti, ampak tudi v vedno večjem zastrovanju cehovskih pravil in povečevanju nasprotij med cehovskimi obrtniki in trgovci okoli trgovine. Od začetka XVI. stol. dalje so nastajale tudi povsem nove obrtne panoge, kakor npr. steklarne, papirnice, opekarne, pivovarne in zvonarska obrt, kjer so pogosto ulivali celo orožje, a javlja se tudi stopa za izdelovanje smodnika. Lastniki teh novih obrti so bili deloma tudi posamezni bogatejši trgovci in celo mesto samo ter so se v nekaterih razvili odnosi, ki nimajo ničesar več skupnega s cehovskimi; pridobivali so si celo monopolne pravice v proizvodnji in prodaji.

Najpomembnejša dejavnost ljubljanskih meščanov je poleg obrti ostajala v vsem tem obdobju trgovina, zlasti trgovina na velike razdalje. Že od okoli srede XIII. stoletja, ko se je začela prenašati poglavitna prometna smer od severne, podolžne poti od vzhoda proti zahodu čez Kamnik in južne od Krke čez Bloke, na Ljubljano, je vloga mesta hkrati s hitrejšim uveljavljanjem blagovno-denarnega gospodarstva naglo rasla. Pot čez Ljubljano je bila vsaj že od konca XIV. stol. najvažnejša prometna smer večjega dela slovenskega ozemlja, a mesto samo ne le vozlišče številnih poti, temveč tudi eno najvažnejših gospodarskih središč in izhodišče trgovine široko na vse strani.

Velik del meščanske trgovine slovenskega ozemlja je šel proti primorskim mestom ob Tržaškem zalivu in na Reko ter v Italijo. Ljubljana je imela v poklicni trgovini

v ta mesta in Italijo oziroma v hrvatske in ogrske dežele že zgodaj prevladujočo vlogo. Bila je važno središče prehodne trgovine s kožami in krznom, železom — tudi tistim iz Koroške, kjer so si Ljubljjančani dobili pravice nakupa v Velikovcu, Celovcu in Šentvidu — platnom, živino, žitom in drugim v eno smer ter beneškim blagom, suknom in svilo, dragocenostmi, oljem, sladkimi vini itd. na drugi strani. V obmorskih mestih od Trsta do Pirana in na Reki so ljubljanski trgovci močno prevladovali nad trgovci iz drugih mest slovenskega zaledja. Do začetka XVI. stol. je Koper, ki so ga Benečani napravili za najvažnejše istrsko trgovsko mesto, v največji meri privabljal trgovce iz zaledja. Poslej pa so počasi že prihajala do veljave prizadevanja Trsta, ki je ob podpori deželnega kneza s prisilno potjo v vedno večji meri prevzemal promet iz zaledja. Vsekakor je tu iskati enega izmed vzrokov, da je poprej živahna trgovina Ljubljane s Piranom tedaj povsem prenehala, a s Koproj začela počasi upadati.

Trgovske zveze Ljubljane so segale iz teh primorskih mest na drugo stran Jadranskega morja daleč do skrajnega juga Italije. To je meščane že samo po sebi usmerjalo tudi v pomorstvo. Čeprav ta prizadevanja zaradi beneškega monopola na Jadranu niso mogla priti do večjega izraza, se vendar že od prve polovice XV. stoletja dalje javljajo ljubljanski meščani kot lastniki oziroma najemniki ladij v mestih tržaškega zaliva (v Trstu in Piranu; za druga mesta ni virov, oziroma niso dostopni), na Reki in v Benetkah. To so bili seveda predvsem najbogatejši trgovci (Tomaž, sin Mihaela, Pavel Dolničar, Matija Videc, Peter Reicher, Volbenk Pož, Matija Kunstelj, Vid in Janez Khisl in drugi). Njihov cilj so bile v veliki meri še vedno Benetke. Še v začetku XVI. stol. (1508) sta imela ljubljanska trgovca Ivan Stettner in Ivan Glanhofer svoje stalne prostore (izbi 60 in 61) v beneškem Fondaku. V Benetkah je bil tedaj tudi posebni del obale za železo in les, ki so ga iz zaledja dovažali čez Trst. Poleg tega so se zelo usmerjali tudi na trge in sejme v Anconi, Bariju, Lancianu, Senigalliji, Pisaru in drugje. Posamezne vesti govore tudi o prehodni trgovini neposredno iz ogrskih in hrvatskih dežel v italijanska obalna mesta. V notranjost Italije so segale vezi predvsem v beneško zaledje, kjer je bil Videm tudi sedaj važno tržišče. Dalmatinska obala in mesta ob njej so prihajala malo v poštev, zlasti potem,

ko je po prvi četrtini XVI. stoletja vloga Reke v trgovini z zaledjem močno padla, čeprav zveze tudi tja niso povsem prenehale.

Na drugi strani so trgovske zveze Ljubljane segale, kakor je bilo že rečeno, daleč na vzhod na ozemlje Ogrske in Hrvatske ter je bil Ptuj tudi njenim trgovcem važna prehodna postojanka za to trgovino. Kranjska mesta in Ljubljana še posebej niso imela pri tem majhnega deleža; sama so zatrjevala, da jih je dvignila kupčija s temi deželami. Prav tako pa so bili zelo živahni stiki tudi proti severu po poteh čez karavanške prelaze. Ljubljanski trgovci so imeli v Celovcu, Velikovcu in Šentvidu posebne pravice za nakup železa in so si jih znali obdržati ves ta čas kljub odporu domačinov. Obiskovali so dalje druga koroška in štajerska mesta, zlasti Beljak in Judenburg, a njihove zveze so segale do Bozena, Merana in Salzburga, do Dunaja in Linza in še dalj do južnonemških mest vse do Nürnberga.

V tej trgovini so se do tega časa že povsem uveljavile vse do tedaj znane kapitalistične oblike v trgovini, zlasti oblike kapitalističnega združevanja od najzgodnejših komend in kolegancij do družb z enakimi deleži vseh družabnikov ter z enako udeležbo pri dobičku in izgubi. Zdi se, da je tudi pri nas veljalo načelo, naj vsak član družbe stoji za dolgovi z vsem svojim premoženjem. Družbe so ljubljanski trgovci sklepali ne le med seboj, temveč tudi z meščani primorskih mest in celo z drugimi trgovci. Sorazmerno zelo številne družbe so nastajale v prvi polovici XVI. stoletja, kar je morda vezati s prodiranjem tujega kapitala na slovensko ozemlje. Za svoje poslovanje v trgovini na velike razdalje so trgovci pogosto uporabljali plačane faktorje, a za rešitev najrazličnejših poslovnih zadev so postavljali pooblaščenca z uradnimi polnomočji. V drugi polovici stoletja so v Ljubljani uveljavili celo posebni prokuratorski red za pooblaščenca pred sodiščem. Prav tako so se mestne oblasti dogovarjale z drugimi mesti o poslovanju sodišč za trgovske zadeve. Trgovci, vsaj vsi večji, pa so praviloma vodili trgovske knjige, ki so bile v primeru spora tudi polnopravna dokazilna sredstva.

Kljub izgonu Židov v začetku XVI. stoletja v Ljubljani v vsem tem času ni nikogar, ki bi se izključno ukvarjal s kreditnimi posli. Seveda so veliki trgovci skoraj praviloma bili tudi posojevalci denarja na obresti in zastavo, so kupovali zadolžnice

in jih izterjevali, zamenjavali denar in opravljali druge denarne posle. Prav tako so jemali v zakup mitnine, naklade in carine ali postajali mitničarji in uradniki na mitninskih uradih. Ne ravno redki pa so prevzemali tudi druge uradniške funkcije v deželnoknežji upravi.

Toda meščanska poklicna trgovina, in ljubljanska zaradi geografsko-prometne lege ter vloge mesta v trgovini še posebej, se je v tem času znašla pred povečano konkurenco tujega kapitala in podeželske trgovine. Vdor prvega je bil na eni strani verjetno povezan z že omenjeno denarno krizo, ki je začasno omrtvila trgovino domačinov, na drugi strani pa s trgovsko vlogo, ki so jo meščani slovenskih mest s svojim blagom pridobili na tujih trgih. Prav to pa je — pomislimo samo na železo, kožo in krzno, živino in platno — v največji meri vabilo tujce, ki so znali izkoristiti tudi denarno stisko deželnega kneza. Morda še v večji meri kakor južnonemške družbe so tedaj v trgovino in v neagrarno ter necehovsko proizvodnjo na slovenskem ozemlju posegli trgovci in trgovske hiše iz primorskih mest, iz Benetk in drugih italijanskih krajev globoko do neapeljskega kraljestva. Posegali so celo v trgovino na drobno v mestih in na podeželju ter so vsepovsod, tudi v rudarstvu in fužinarstvu, izpodrivali domačine. Imeli so pri nas svoje stalne faktorje ali zastopnike celo med najbogatejšimi trgovci. Tako je bil Volbenk Pož v 50. letih tega stoletja zastopnik Florentincev, a Mihael Frankovič, drugi predstavnik ljubljanskih trgovskih vrhov, je bil približno desetletje pozneje zastopnik svojega »principala«
Nikolaja Jurkoviča z Reke. Leta 1570 pa se ljubljanski meščan Franc Leberwurst izrecno označuje kot beneški faktor. Po spomenici kranjskih mest l. 1548 so se italijanski in južnonemški trgovci polastili vse trgovine s kožuhovino, zaradi česar zlasti ljubljanski trgovci niso mogli priti do kupčij s tem blagom ter je propadala nekdanja živahna krznarska obrt.

Podeželska, to je kmečka in plemiška trgovina je s prodorom blagovno-denarnih odnosov v zemljiško gospodstvo vedno bolj posegala na najvažnejša območja poklicne trgovine. Spremembe fevdalnih odnosov in strukture zemljiškega gospodstva, ki so se prav v tem času uveljavile, zaradi posebnih pogojev niso, v celoti vzeto, zavirale tega razvoja, temveč so ga celo pospeševale. Plemiči in kmetje so se, čim bolj gremo

h koncu XVI. stoletja, tem bolj vključevali v trgovino mimo meščanov in proti njim. Uveljavljanje podeželske trgovine in prodor tujega kapitala sta torej meščane še posebej izrivala iz prehodne trgovine, njihove najvažnejše gospodarske osnove.

Po svoje je na trgovino ljubljanskih meščanov vplivala tudi fiskalna politika deželnega kneza (uvajanje novih in povišanih mitninskih pristojbin) in še cela vrsta drugih, tudi političnih vzrokov. Beneška vojna (1508—1516) je za daljši čas omrtvila promet proti Italiji. Turški vpadi s svojimi neposrednimi in posrednimi posledicami, a zlasti turško prodiranje v hrvatskih in ogrskih deželah so močno omejili tržišče, kamor je bila v veliki meri vezana njihova trgovina. Ljubljanski meščani so se že od okoli l. 1530 in daleč v drugo polovico stoletja pritoževali zaradi tega in poudarjali, da so izgubili velik del svoje trgovine. Te izgube ni mogla nadomestiti preusmeritev trgovine iz hrvatskih dežel od Reke proti zahodu. Prav na tej osnovi so ljubljanci prosili za svoj četrti letni sejem in ga tudi dobili l. 1556.

Vse to je gnalo Ljubljano, čeprav eno največjih mest na slovenskih tleh, da se je vedno bolj poglobljala v okvire vezanega mestnega gospodarstva. Meščani so ne glede na notranjo diferenciacijo in medsebojna nasprotja skušali reševati svoje gospodarske koristi s pridobivanjem novih privilegijev zlasti proti tujcem in ponovnimi nastopi proti podeželski trgovini in obrti. Boj proti vsem, ki so posegli na gospodarsko področje meščanov, je dosegel prav v tem stoletju svoj višek. Ljubljana je največkrat v teh nastopih dajala pobudo tudi drugim mestom in stala na čelu vseh mest na Kranjskem, a včasih celo v še širšem obsegu. Nasprotja so se zlasti zaostriła okoli srede stoletja, ko se je poseg tujega kapitala zopet povečal in se niso izpolnile želje meščanov tudi glede podeželske trgovine. Tuji trgovci in podjetniki so našli vso podporo pri deželnem knezu, finančno pogosto odvisnem od njih. Kmečka trgovina pa je imela zaščitnike v plemičih oziroma deželnih stanovih, ki niso kmeta samo uspešno ščitili pred zahtevami meščanov, temveč so jih pritegovali celo v svoje trgovske posle. Prav zaradi njih je v praksi propadel tudi nov poskus deželnega kneza, da bi mestom v prid razmejil območja meščanske in kmečke trgovine s policijskim redom 1552. leta. Vse to je oviralo rast Ljubljane kljub vlogi, ki jo je imela, in njenih meščanov, ker gospodarsko niso

mogli napredovati tako, kakor bi sicer ob drugačnih pogojih lahko glede na razvoj gospodarstva na slovenskih tleh.

PRVIČ KULTURNO SREDIŠČE
SLOVENSKEGA LJUDSTVA

Razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma je hkrati z drugimi vzroki pripeljal od druge polovice XV. stoletja dalje do prve krize fevdalnega reda in do velike zaostritve razrednih bojov, ki so dosegli višek v kmečkih uporih in reformaciji. Tudi v Ljubljani so se tedaj ustvarili pogoji za širjenje reformacije, s katero so skušali meščani reševati svoje razredne koristi, ki jih je močno prizadelo poseganje od vseh strani v njihovo gospodarsko dejavnost: trgovino in obrt. Le-ti naj bi bili po srednjeveškem pojmovanju pridržani samo njim. Odpor proti cerkvi in deloma tudi proti deželnemu knezu so to še pospeševali. Reformacija s svojimi zahtevami po ceneni cerkvi, po sekularizaciji cerkvenih posesti, po razpustu samostanov in še mnogimi drugimi, je privabljala meščanstvo. To še toliko bolj, ker so bili meščani in duhovščina v hudem nasprotju zaradi obveznosti z zvezi z obrambo mesta in plačevanja davkov. Za meščane je bilo namreč ob stalni turški nevarnosti, naporih in žrtvah za obrambne naprave in upadanju trgovine proti vzhodu še toliko važneje, da so za to skrbeli vsi, ki so prebivali za mestnim obzidjem. L. 1524 so se še posebej povečala nasprotja med mestom in križevniško komendo okoli jurisdikcijskih pravic na delu ozemlja Novega trga, ki je tedaj deloma pogorel. Predmet spora je bilo tudi vedno večje poseganje duhovščine v trgovino, celo na velike razdalje. Nastajanje centralnih uradov ter z njimi za turško obrambo naraščajoči davki so prav tako vznemirjali meščane. Pritoževali so se, da ne morejo dati toliko davkov kot plemstvo, zlasti ker ga ti prelagajo na podložnike. Vsekakor je značilna izjava mestnega sveta leta 1524, da ne bo plačal toliko davkov na ognjišče, kakor ga je določil deželni zbor, »ker slavno mesto noče stati poleg kmetov in tudi ne plačevati davkov poleg njih«. Odpor se javlja tudi zato, ker je deželni knez s svojimi posegi v gospodarstvo večkrat močno prizadel meščane, in jim celo jemal že dane privilegije in jih ni mogel oziroma hotel zaščititi pred tujo konkurenco in podeželsko trgovino ter obrtjo.

Lutrov nauk, ki se je sredi 20. let XVI. stoletja začel širiti na Slovenskem, se je

tako že zgodaj in močno utrdil prav v Ljubljani. Leta 1529 je v njej ugotovljen protestantski krožek, ki se je zbral okoli Matije Klombnerja, pisarja deželnih stanov. Do srede naslednjega desetletja so se reformacijske misli že precej razširile med najvišjimi plastmi meščanov in tudi posamezni duhovniki so bili blizu reformacijskim zahtevam. K njim so se nagibali npr. posamezni kanoniki, a tudi tedanji škof Ravbar je bil pristaš obhajila pod obema podobama. Po l. 1535 pa je bilo širjenje protestantske vere v Ljubljani tesno povezano s Primožem Trubarjem (1508—1586), ki je tedaj prišel v mesto in je najpomembnejša osebnost slovenske reformacije.

Sin turjaškega podložnika, ki se je prebil skozi fevdalne vezi v svobodo, ni postal samo eden najbolj gorečih reformatorjev, temveč tudi začetnik slovenske književnosti in njen najplodnejši snovatelj v svojem času. Svoje delo v Ljubljani je moral zaradi preganjanja večkrat prekiniti, a bil je najprej slovenski pridigar v stolnici in nato v cerkvi sv. Elizabete (1535 do 1540), nato kanonik (1542—1546) in končno organizator protestantske deželne cerkve in njen superintendent (1561/2—1565). Zadnjič se je vrnil v Ljubljano l. 1567, poslej pa je do smrti živel v izgnanstvu v Nemčiji.

Že v prvem času Trubarjevega delovanja se je število privrženecv reformacije v Ljubljani močno povečalo in so bili pristaši nove vere večkrat izbrani tudi v najvišje organe mestne samouprave. Okoli l. 1540 je mesto že trdno stalo na protestantski strani. V tem času se je reformacijsko gibanje razvijalo samostojno, to je brez povezave s plemstvom. Do nje je prišlo šele potem, ko se je plemstvo na Kranjskem v začetku 40. let priključilo novemu gibanju. Na eni strani je to povezavo omogočila opozicija obeh razredov proti deželnemu knezu, še važneje zanj pa je bilo, da so se politične težnje stanovskega deželnega partikularizma skladale z gospodarskimi koristmi meščanstva, ki so trenutno bolj občutili konkurenco tujega kapitala, kakor pa podeželske trgovine. Prav v tem vprašanju so deželni stanovni nastopali ob strani mest kot branivci njihovih koristi. To vez so sicer rahljala nasprotja med mestom in vasjo. Toda, ko je po veliki zaostritvi nasprotij okoli l. 1552 v zvezi z novim policijskim redom sledil močan pritisk tujih trgovcev v slovenske dežele, zlasti pa v trgovino s koroškim železom, se je zveza plemstva in meščanstva v skupnem reformacijskem taboru za več desetletij

utrčila in reformacijsko gibanje je prehajalo v povsem odkrit nastop. Poslej se je težišče reformacije, v kateri je vodstvo prevzemalo plemstvo, prenašalo na politično področje, kjer se je plemstvo bilo proti centralizmu deželnega kneza in za nadaljnjo utrditev plemiškega deželnega partikularizma. S tem pa so nujno stopale v ozadje koristi mest, kar je v času protireformacije olajšalo ločitev meščanov od plemstva in njihovo vrnitev v staro vero. Vsekakor je prav zaradi te povezave v enoten reformacijski tabor v Ljubljani upadala odločnejša meščanska smer protestantizma — flacijanizem, ki se je javljal vse do viška reformacije. Prav tako pa je moral tudi Trubar skrivati svoje evngeljske nazore.

Reformacija je dosegla višek v 70. letih. Tedaj je Ljubljana hkrati z Gradcem, Judenburgom in Celovcem dobila z bruško versko pomiritvijo (1578) svobodo bogoslužja. Protestantska občina je v mestu tedaj štela že okoli 3000 vernikov, kar je bilo okoli dve tretjini vsega prebivalstva. Zajela je z redkimi izjemami vse bogate trgovce in veliko večino cehovskih obrtnikov; izven nje so bile predvsem mestne plebejske množice, ki zaradi razrednih nasprotij niso sledile meščanom. Njih odpor se je kazal v tem, da so ostale zveste stari veri ali pa so morda posamezniki sprejemali tudi nauk prekrščevavcev. Koliko se je to zgodilo in če se sploh je, nam viri ne povedo, čeprav govore o zaprtih prekrščevavcih. Vsekakor se je v neposredni bližini mesta, v Hrušici, l. 1549 začasno pojavilo močno prekrščevalno jedro.

Toda ne glede na to, da je moralo mesto prepustiti okrog l. 1560 skrb za protestantsko cerkveno organizacijo, za predikante in deloma tudi za šolstvo deželnim stanovom, je Ljubljana prav zaradi dela slovenskih reformatorjev s Trubarjem na čelu postala ne samo središče deželne protestantske, slovenske in nemške cerkve, s čimer se je njena vloga kot deželnega glavnega mesta še povečala, temveč je prerasla tudi prvič v svojem razvoju v kulturno središče vsega slovenskega ljudstva. Po l. 1550, ko je Primož Trubar izdal prvi dve slovenski knjigi ter s tem postavil temelj živahnemu književnemu razvoju v XVI. stoletju in sploh poznejšemu slovenskemu kulturnemu razvoju, pa do zmage protireformacije je bila Ljubljana sedež te dejavnosti na Slovenskem. V njej se je zbrala najštevilnejša skupina slovenskih predikantov — pisateljev, a tudi laikov, ki so

prispevali svoj delež tedanjim začetkom slovenske književnosti. Poleg Trubarja, ki pa je pisal predvsem v tujini, so bili najpomembnejši pisci Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin, prevajavec celotnega svetega pisma, in Adam Bohorič, avtor prve slovnice slovenskega jezika, pisane v latinščini (*Aroticae horulae*). S temi knjigami je slovenska protestantska književnost, ki je imela seveda nujno predvsem versko vsebino, dosegla višek. Slovenski jezik, doslej samo jezik podložnikov, je z njimi dobil svoje mesto v krogu knjižnih jezikov tedanje kulturne Evrope.

Po neuspelem poskusu l. 1562 se je slovenskim reformatorjem posrečilo ustvariti v Ljubljani tudi prvo tiskarno na slovenskih tleh. V petih letih obstoja (1575—1580) so v njej tiskali 27 del, med njimi 10 slovenskih in eno hrvaško (kroniko varaždinskega župnika Vramca z naslovom *Kronika vezda znovich* zpravljena 1578). Poleg cerkvenih knjig so iz nje izšle tudi šolske knjige, koledarji, letaki, ki so posredovali dnevne novice in torej bili predniki modernih časnikov, in tudi posamezni življenjepisi. Jurij, sin Janeza Khisla, podpornik slovenske književnosti, je na primer v latinskem in nemškem jeziku izdal življenjepis Herberta Turjaškega. Tiskarna je prenehala z delom zaradi pritiska deželnega kneza in Ljubljana je morala čakati na novo vse do l. 1678.

Književno delo in bogata književna dejavnost slovenskih protestantskih piscev ter tudi dejanske potrebe so vzbudile večjo ljubezen do knjig in so začele tudi v Ljubljani nastajati prve sorazmerno velike zasebne knjižnice, last predikantov in šolnikov ter celo posameznih meščanov. Knjižnica deželnih stanov v Ljubljani pa je imela celo značaj javne knjižnice. V najtesnejši povezanosti s književnim delom in organizacijo slovenske protestantske cerkve se je ustvarjalo tudi šolstvo. Pojavilo se je načelo splošne osnovne šole, ki ga je prvi postavil Primož Trubar. Za Slovence je bila med šolami, ki jih je poklicala v življenje protestantska doba, najvažnejša stanovska latinska šola v Ljubljani (od 1563), ki je imela nekaj časa morda celo značaj gimnazije. Čeprav se je slovenski jezik uporabljal v njej kot razgovorni jezik samo v prvem letu in za učenje katekizma tudi v drugem ter je služil le kot pomožno sredstvo, da so se učenci naučili nemščine in latinščine, je vendar tudi ta omejena uporaba slovenskega jezika pomenila izreden napredek in poleg slovenske

književnosti njegovo najmočnejšo manifestacijo v kulturnem življenju.

Koliko je reformacija okrepila veljavo slovenskega jezika tudi v javnem življenju in mestni upravi v Ljubljani, je seveda težko reči, čeprav o tem ni dvomiti. Mesto je bilo že pred tem časom po svojem prebivavstvu v večini slovensko ne glede na to, da je zaradi njegove gospodarske vloge in trgovskih vezi, a tudi politične pripadnosti habsburškim dednim deželam bil vedno v njem tudi del nemškega prebivavstva, ki se je z doseljevanem vedno obnavljal. Prav tako pa se je zlasti od začetka XVI. stoletja zaradi prodiranja italijanskega (iz primorskih mest, Benetk in iz drugih krajev) kapitala in z naseljevanjem v mestu krepil tudi italijanski element. Od okoli do 6000 prebivavcev, kolikor bi jih imela Ljubljana po oceni konec stoletja s svojimi 358 pod mestno oblast spadajočimi hišami, je bilo najmanj dve tretjini Slovencev, kar dokazuje tudi protestantska matična knjiga. To dejstvo je že samo po sebi dajalo veljavo slovenskemu jeziku v mestu, ki je bil morda že poprej, vsekakor pa je postal v tem obdobju notranji uradni jezik mestne uprave, čeprav se je v istem času močno okrepljena mestna administracija posluževala nemščine kot jezika, v katerem se je pisalo. Kako se je uveljavila slovenščina kot notranji jezik mestne uprave, dokazuje dejstvo, da na primer leta 1587/8 mestni sodnik ni znal drugega jezika kakor slovenščino. Prav tako je dejstvo, da je z reformacijo slovenščina postala liturgični jezik in da so mestne oblasti v času, ko plemstvo še ni prevzelo vodstva v cerkveni protestantski organizaciji, postavljale slovenske pridigarje, kar je bil med drugim tudi Trubar ob svojem prihodu v mesto. Ko je bil Trubar izgnan iz mesta, je mestna občina izsilila leta 1547 obnovitev slovenskih pridig in je bila špitalska cerkev sv. Elizabete ves čas reformacije kraj slovenskih pridig.

Vse te bogate sadove reformacije v kulturnem razvoju je protireformacija na prehodu v XVII. stoletje uničila, oziroma za več kakor stoletje potisnila v ozadje. Toda ostala je poglobljena pridobitev, ki jih je dala reformacija: ustvarjen je bil začetek slovenske književnosti in položen temelj slovenskemu knjižnemu jeziku. Z njima pa so nastale prve vezi, ki so zopet po dolgih stoletjih povezale slovensko ljudstvo, a hkrati se je s tem odprla pot slovenskemu kulturnemu razvoju, ki mu je Ljubljana postala najvažnejše središče. Reformacija

je na ta način dala slovenskemu ljudstvu najpomembnejše sredstvo za izgrajevanje in utrjevanje slovenske narodne enote v času na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem in je bistveno podprla razvoj dozorevanja slovenskega ljudstva v narodno enoto, ki se je začel z velikimi kmečkimi upori.

Spremenila se je v tem stoletju tudi zunanja in notranja podoba Ljubljane. Zaradi turške nevarnosti popravljano in razširjeno mestno obzidje (novi stolpi kot npr. veliki okrogli stolp proti Krakovem, pri Samostanskih vratih, gradnja utrdbe na grajskem griču, novi zid proti Nemškim vratom itd.), pred katerim so podrlji vse hiše v predmestjih, ki bi dajale možnosti sovražniku, da jih uporabi pri obleganju, kakor tudi tri okolne cerkve (Sv. Volbenka, Marije v Gradišču in Sv. Janeza), tako da je nastal precejšen neposeljen prostor pred njim, je dajalo mestu mnogo mogočnejši videz. A tudi znotraj so opazne precejšnje bistvene spremembe. Po velikih požarih leta 1511 in 1524, ko so celo prepovedali graditi lesene hiše, se je leseno stavbarstvo umikalo zidanemu, katerega eden značilnih elementov so postala tudi arkadna dvorišča. Hiše so že v tem stoletju bile po večini zidane in celi mestni predeli so dobili drugo podobo, zlasti velja to za Novi trg, ki mu je dal svoj pečat plemiški predel z ravno in dolgo Gosposko ulico, nenavadno za srednjeveško mesto, in palačo deželnih stanov (Lontovž).

Pod vplivom živahnih trgovskih zvez, ki jih je imela Ljubljana s kraji v Italiji, in tudi zaradi vedno večjega vpliva, ki so ga imeli romanski prihajajoči, a prav tako tudi pod vplivi reformacije, vidnimi zlasti v drugi polovici XVI. stoletja, so se začele v mestu uveljavljati v umetnosti tudi renesančne (tako severne, nemške, kakor tudi povsem italijanske) stilne poteze in vsebina, čeprav so se navzven ohranile še stare gotske oblike.

NOVEMU VZPONU NASPROTI

Meščani se protireformacijskim ukrepom deželnega kneza niso v večji meri upirali. Vedno večji obseg podeželske, zlasti kmečke trgovine, je rahljal vezi med plemstvom in meščanstvom, ki jih je spletla nova vera. Ta nasprotja so prihajala še toliko bolj do izraza, ker je tedaj iz različnih vzrokov začel začasno popuščati razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma in je meščansko gospodarstvo upadalo. Prenehale so z delom redke prej nastale manufakture, a pretrgale

so se po propadu velikih južnonemških trgovskih družb tudi mnoge vezi proti severu in severozahodu. Poklicna meščanska trgovina proti primorskim mestom in Italiji, ki še tja do začetka XVII. stoletja ni upadala, pa je v povečani meri prehajala od domačinov na italijanske trgovske družbe. Ljubljanski trgovci so še posebej občutili poseg italijanskih trgovskih družb v trgovino s koroškim železom in deloma tudi s tem povezanim upadanjem fužinarstva. Vzrok več za gospodarsko slabitev meščanov je bilo dalje tudi naglo dviganje cen in padanje vrednosti denarja. To je privedlo do nižje tako imenovane »kranjske« vrednosti denarja južno od Karavank in Drave ter je bila zaradi tega konkurenčna sposobnost ljubljanskih meščanov na koroških in drugih tržiščih še zmanjšana.

Povprečna vrednost meščanskih premoženj je počasi padala in tudi številčno razmerje med trgovci in obrtniki se je vedno bolj nagibalo zadnjim v korist. Med obema slojema so se zaostrovala nasprotja, ki so po svoje vplivala na spremembe v mestni samoupravi v XVII. stoletju. Nakopičena premoženja številčno vse bolj šibke plasti obogatelih meščanov so deloma sorazmerno hitro splahnevala ali pa so ga meščani, zlasti od srede XVI. stoletja dalje, vlagali v zemljiško posest. Sorazmerno številni ljubljanski meščani so si v tem in naslednjem poldrugem stoletju pridobili plemiški naslov.

Zaradi takega razvoja je postajala trgovina, ki so jo obvladali kmetje, in tudi lokalna trgovina, za obstoj meščanov vedno važnejša. Toda v boju proti kmečki trgovini so mogli meščani računati samo na podporo deželnega kneza in njihova povezanost s plemstvom v skupnem reformacijskem taboru se je proti koncu stoletja začela naglo krhati. Ta proces so še pospeševali ponovni ukrepi deželnega kneza, naj se volijo v mestne samoupravne organe samo pripadniki katoliške vere (npr. 1588, 1592, 1594, 1598). S tem meščanom ni samo v praksi omejeval vsebine bruške pomicitve, temveč ogrožal tudi mestno avtonomijo. Posamezni, tudi najbogatejši meščani so se začeli sami vračati v katoliško vero ali pa so se izseljevali iz mesta. Zato so izgon predikantov in šolnikov (1598) ter delo verske komisije (1660/1) pod vodstvom ljubljanskega škofa Hrena, sina ljubljanskega meščana-protestanta in jezuitskega gojenca, ki se je končalo z uničenjem reformacijskih pridobitev, potekala brez večjih in globljih pretresov med meščani. Le

redki so ostali zvesti luteranski veri in se zaradi tega morali izseliti. Vendar je imela katoliška cerkev tudi še poslej nekaj desetletij opraviti s prikritimi pristaši protestantizma.

Nov poskus razmejnitve meščanske in kmečke trgovine s policijskim redom leta 1602, ki je sledil rekatolizaciji tudi po posebnih pobudah škofa Hrena — le-ta je kot sin ljubljanskega meščana dobro poznal težnje sorojakov —, meščanom ni prinesel tega, kar so pričakovali. Kmečke in sploh podeželske trgovine ni bilo mogoče zavreti, kajti velik del podeželskega prebivalstva je bil najtesneje odvisen od vključevanja v neagrarni del gospodarstva. To je bil zadnji resnejši poskus rešitve tega problema, čeprav so se meščani še neprestano pritoževali proti kmečki trgovini do konca XVIII. stoletja. Nov udarec meščanskemu gospodarstvu je sledil ob začetku 30-letne vojne, ko je vrednost denarja padla na osmino vrednosti. Čas do konca vojne predstavlja nekak mejnik v razvoju zgodnjega kapitalizma. Hkrati je mesto precej trpelo tudi v zvezi s kontribucijo in v njem stacioniranimi najemniškimi vojaškimi enotami. Že leta 1636 so kranjska mesta sklenila na sestanku v Ljubljani, da se bodo zaradi pritožbe proti obdavčitvam obrnila na vicedoma in deželnega maršala, oziroma na samega vladarja. Ogromni stroški, ki so jih morali nositi z vzdrževanjem enot (npr. v letih 1645 do 1650 nad 50.000 goldinarjev), in samovolja vojakov so povzročali čestokrat zelo huda trenja med vojaštvom in prebivavstvom. V Ljubljani so dosegla višek leta 1645, ko pride do prave bitke med meščani in ferrarskim polkom. Meščani so bili za ta vprašanja še toliko bolj občutljivi, ker so bila pogosto povezana s kršenjem mestne samouprave.

Tako je Ljubljana približno ob istem času, ko je s protireformacijo začasno izgubila vlogo splošno slovenskega kulturnega središča, doživljala tudi delno gospodarsko depresijo. Vse do druge polovice XVIII. stoletja so nato dajale mestu svoj pečat posledice, ki sta jih neposredno ali posredno prinesla s seboj omenjena dogodka. Odločilni pomen je imel poslej zlasti naraščajoči absolutizem, ki se je naslanjal tudi na uradniški aparat učenih juristov, in znova utrjena vloga na tridentinskem koncilu prerrojene katoliške cerkve, ki je obogatela z nakupom posesti pregnanih protestantskih plemičev po letu 1628. Njene cilje pri nadzorstvu nad verniki in duhovni ter kulturni obnovi življenja v katoliškem du-

hu so z vso gorečnostjo izvrševali zlasti že leta 1597 v Ljubljani naseljeni jezuiti. Ko so bile s protireformacijo vezi s protestantskimi nemškimi deželami pretrgane, je rasel v Ljubljani tudi italijanski kulturni in umetniški vpliv, ki so mu povečane trgovske zveze proti Italiji in italijanski dosejenci dajali močno gospodarsko in družbeno podlago. Prav zaradi tega, glede na XVI. stoletje zelo hitro naraščajočega italijanskega vpliva, sta se začasno precej zmanjšala prejšnji bolj zunanji nemški videz in tudi resnična slovenska podoba Ljubljane. Že leta 1631 je neki vir poudarjal, da »preprosto ljudstvo govori v kranjskem narečju, ki je sorodno slovanskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje pa večinoma italijanski«. Podobno je ugotavljal približno petdeset let kasneje tudi Valvasor. Veljava italijanskega jezika, ki je v veliki meri postal poslovni jezik in so v njem nastajali tudi prvi znani trgovski priročniki na slovenskih tleh, je še posebej rasla z naseljevanjem mnogih pravnikov, lekarnarjev, zdravnikov, umetnikov in gradbenikov iz Italije. Mnogi meščani italijanskega rodu so postajali tudi najvišji predstavniki mestne samouprave. Zdi se, da prebivavstvo v mestu kljub gospodarski depresiji deloma tudi prav zaradi tega dotoka ni upadlo, kar se je zgodilo v mnogih drugih mestih na Slovenskem v tem času. Ljubljana naj bi namreč s predmestji leta 1616 imela okoli 7000 prebivavcev, od tega 4000 znotraj mestnega obzidja.

V kulturnem življenju so imele vse do srede XVIII. stoletja prevladujoč položaj tiste ustanove in smeri, ki so nastale in se utrdile z zmago protireformacije. Vodilni položaj v njem so imeli jezuiti, označuje pa ga tudi dejstvo, da je imela Ljubljana namesto prejšnjih treh v tem obdobju kar osem samostanov. Žarišče novega protireformacijskega duha je bila jezuitska gimnazija (1597), ki je ob viških imela tudi nad 500 dijakov. Z njo se je širil vpliv latinskega in nemškega jezika, a mestu je dajala svoj pečat tudi s prirejanjem iger v obeh omenjenih jezikih in s pasijonskimi procesijami.

Vse to slovenskemu kulturnemu razvoju ni bilo naklonjeno in je po zmagi nad protestantizmom slovensko književno delo nujno upadlo. Zgoraj opisano stanje je bil poglavitni vzrok, da so izobraženci slovenskega rodu prehajali v nemški oziroma italijanski kulturni krog in slovenskega jezika v literarnem delu niso uporabljali. Hrenov krog je sicer neko dobo skušal ohraniti

prejšnjo vlogo Ljubljane in sta tedaj izšli še dve slovenski knjigi (1613 in 1615). Seveda nista bili napisani za slovensko ljudstvo, temveč za duhovnike, da ne bi uporabljali protestantskih knjig, oziroma, da bi služile katoliškim duhovnikom pri duhovni preobnovi. Vendar je bilo tudi to važno za nadaljnji razvoj slovenske književnosti, ker se je tako obdržala kontinuiteta slovenskega književnega jezika, kakor so ga ustvarili protestantski pisci. Po letu 1615 pa je za dolga desetletja zamrla slovenska tiskana beseda. Prav tako so bili s Hrenom povezani tudi resni naporji za obnovev tiskarne v Ljubljani, kar so, kakor se sodi, v precejšnji meri zavirali jezuiti. Pomembna je bila tudi njegova skrb za umetnost.

Rastoči absolutizem je v tem obdobju že v protireformacijski akciji načeto mestno upravo še naprej omejeval. Deželni knez je članstvo višjih mestnih korporacij »perpetuiral«; najprej člane notranjega (1628) in nato tudi zunanjega sveta (1692). Mutacija je bila s tem odpravljena in širša korporacija (zunanji svet oziroma občina) ni imela več pravice do odpoklica posameznih članov iz ožje. Članstvo je postalo dosmrtno. Nasprotja med družbenimi sloji, ki so predstavljali ta samoupravna telesa, so se poslej povečevala in naraščajoča korupcija jih je še zaostrovala. To je dalo vicedomu, deželnoknežjemu uradniku, dovolj možnosti za vmešavanje v notranje mestne zadeve, pa tudi v blagajniško poslovanje, kar je samoupravo še zmanjševalo. V njej se je seveda ves ta čas vedno bolj uveljavljala tudi recepcija rimskega prava. V drugi polovici XVIII. stoletja je nato vladar samoupravne organe sploh odpravil. Poslej so meščani volili samo 24-članski »mestni odbor«; le-ta je nato v prisotnosti okrožnega glavarja ali njegovega zastopnika izbral župana in nekaj svetnikov, ki jih je že prej verificirala državna oblast. Voljeni so bili za več let in so bili plačani državni uradniki.

Med tem časom se je začel že nov gospodarski vzpon, ki je zajel tudi Ljubljano in se na sploh obračal v prid domačih meščanov. Na to je med drugim poživljajoče vplivalo širjenje habsburške oblasti na vzhodne, v bojih s Turki osvobojene hrvatske in ogrske dežele, naraščajoče vezi z zunanjiimi tržišči in razširjeno notranje tržišče, povezano tudi s potrebami vojske in uprave. Že pred koncem XVII. stoletja so ljubljanski trgovci na starih tradicijah vodne poti po Savi vzpostavili zveze vse do Beograda, prav tako pa so se zavzemali

za načrt, da bi eno habsburških pristanišč odprli za holandsko trgovino in se potegovali za svobodo Jadranskega morja. Težišče gospodarskega življenja je bila še ves ta čas trgovina. Njen najpomembnejši del, veletrgovino, so obvladali tako imenovani »grosisti«, ki so si ustvarili kot prvi v slovenskih deželah zares velika premoženja in jim je bilo od leta 1693 predpisano, da morajo voditi trgovske knjige. Ti maloštevilni magnati, predvsem nemškega in italijanskega izvora so imeli monopol v trgovini (apalto) z najvažnejšimi vrstami blaga. Praviloma so postajali tudi plemiči, kar pa jih ni oviralo pri trgovskem poslovanju na veliko niti ne pri drugačnem nalaganju kapitala. Poleg založništva, v katerega so deloma posegali tudi ljubljanski trgovci, je bila obrtna dejavnost edina oblika neagrarnne proizvodnje. V njej je tedaj nastalo malo novih vrst, pač pa se cehovske pravice vedno bolj ože po svoji monopolistični plati. Čeprav absolutizem cehovskih pravic ni odpravljjal, je vendar začel izvajati nad cehovsko obrtjo nadzorstvo, zlasti od začetka XVIII. stoletja dalje. To je bil tudi čas, ko se je že močno uveljavljala merkantilna politika in se je na znatno širših (gospodarskih in družbenih) osnovah po več kakor sto letih obnovila manufakturna proizvodnja. Ta preokret se izraža zlasti s razglasitvijo svobode Jadranskega morja (1717) in svobodnih pristanišč Trsta in Reke (1719) ter ustanovitvijo Oriental-ske kompanije (1719), pri kateri je sodeloval tudi ljubljanski meščan in merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld.

Hkrati s tem so se od zadnje četrtine XVII. stoletja dalje ustvarjali zopet pogoji za hitrejši kulturni razvoj. Ljubljana je postala tedaj sedež večjega števila kulturnih institucij, središče znanosti in raznovrstne kulturne dejavnosti ter je v tem pogledu ta doba daleč prekosila prejšnjo. Začelo se je z nastankom nove tiskarne (1678), v kateri so se nato tiskala številna dela neljubljanskih in ljubljanskih kulturnih delavcev. Po italijanskem zgledu je bila leta 1693 ustanovljena Academia operosorum, ki je v javnosti delovala od leta 1701 okoli četrto stoletja. Nadela si je nalogo gojiti znanost in umetnost ter je bila prva izrazita kulturna organizacija v Ljubljani živeče domače in tuje intelligence. Imela je 23 članov, med katerimi so laiki prevladovali (12 juristov in 5 zdravnikov ter le 6 teologov, toda nobenega jezuita). Ob višku se je število članov skoraj podvojilo in so med njimi bili tudi člani iz sosednjih dežel,

celo iz Italije. Njena knjižnica z okoli 10.000 zvezki je bila po reformacijski dobi prva, ki je imela vsaj začasno zopet javni značaj. V njenem okviru sta nastali Academia philoharmonicorum, katere člani so bili seznanjeni z italijansko glasbo ter je kmalu zaslovela po vsej tedanji Avstriji, in Academia incultorum, kot prvo likovno umetniško središče. Poleg tega je dobila Ljubljana tudi podružnico rimske Academia degli Arcadi (1709). Pravniki pa so se združili v posebno bratovščino, ki je imela značaj poklicnega društva (Collegium iudicum Labacense). Potrebe po pravnem znanju so pripeljale celo do tega, da so se začela v Ljubljani leta 1710 zasebna juridična predavanja. Približno ob istem času pa se je na jezuitski gimnaziji prejšnjemu eno- do dveletnemu teološkemu kurzu priključil še dve- do triletni filozofski.

Povsem so se že tedaj uveljavile gledališke predstave, ki so bile med drugim tudi v mestni hiši. Imele so jih družine potujočih komedijantov, najprej nemške (prvič 1662) pozneje tudi italijanske, ki so od začetka XVIII. stoletja gostovale že več ali manj redno v obliki sezonskih predvajanj vrste del. V tem času je dobila Ljubljana za krajši čas tudi prvi, v nemškem jeziku tiskani časopis (Wochentliche Ordinari Laybacher Zeitungen).

Po letu 1672, ko se je po dolgem premoru ponatisnila ena izmed slovenskih knjig iz začetka XVII. stoletja, je Ljubljana počasi zopet postajala tudi središče slovenske literarne aktivnosti. Nastajala so seveda predvsem dela v zvezi s katoliškim cerkvenim repertorijem in so v tem času v Ljubljani tiskali tudi izven nje živeči slovenski pisatelji. Šele leta 1726 je izšel prvi necerkveni tisk v slovenskem jeziku, namenjen preprostemu ljudstvu. To je bila pratika, ki so jo po letu 1741 tiskali redno v Ljubljani. Med knjižnimi deli so daleč prevladovala tista v latinskem in nemškem jeziku, zgodovinske, geografske, arheološke, geološke in druge vsebine, pisana z znanstveno ambicijo, kakor tudi pesniška dela. Taka so bila npr. dela J. L. Schönlebna, ki je napisal 38 del v nemškem in latinskem jeziku ter izdal zgoraj omenjeno slovensko knjigo (med drugim Aemona vindicata — 1674 in Carniolia antiqua et nova — 1681), dalje J. W. Valvasorja, ki je sicer delal izven Ljubljane, s svojim največjim delom Die Ehre des Herzogthums Crain, tiskanim v Nürnbergu 1689, ali zgodovinarja Ljubljane J. G. Dolničarja (Epitome chronologica, continens res memorabilis nobilis et anti-

quissimae urbis Labacensis — 1714 ali *Anales urbis Labacensis* — v rokopisu). Knjige so objavljali tudi posamezni pravniki (I. Št. Florjančič) in zdravniki (M. Grbec).

Na prehodu v XVIII. stoletje in dalje so torej sorazmerno naglo rasle osnove, na katerih je pozneje Ljubljana preraščala v središče vsega slovenskega kulturnega in političnega življenja. V umetnosti pa se je ob istem času uveljavil barok in se je tedaj

zopet bistveno spremenila zunanja podoba Ljubljane, od koder se je baročna umetnost širila tudi na podeželje.

OPOMBA

Avtor je članek napisal za brošuro »Ljubljana, podobe iz njene zgodovine«, Ljubljana 1962 (redaktor Mestni arhiv ljubljanski, založnik »Kronika«). V dogovoru z Mestnim arhivom objavljamo Gestrinov članek tu v celoti.

IZ VIGENJCA IN FUZINE V TOVARNO

(USTANOVITEV ŽEBLJARSKE ZADRUGE V KROPI
LETA 1894 IN NJEN RAZVOJ DO STAVKE 1. V. 1904)

JOZE GASPERŠIČ

Borba žebjarjev za »žebjarški red« in zoper samovoljo fužinarjev, za delo in za služek je stara že stoletja. O njej sklepamo že iz zapiska iz leta okrog 1630, ki ga je objavil dr. Jože Zontar v Loških razgledih 1955, str. 85. Ob ugašanju plavžev, valjavnic in cajnaric pod Jelovico pa se je rahljala v drugi polovici XIX. stoletja politična, gospodarska in družbena premoč fužinarjev. Monopol v žebjarstvu, ki jim je pritikal po rudarskem redu, po katerem so samo oni smeli izdelovati železo in z njim razpolagati, so že v drugi polovici XVIII. stoletja naskočili nekateri žebjarški mojstri, ki so začeli na lasten račun kovati in prodajati žeblje, si dobili enega ali več kovačev v vigenjcih, jim oskrbeli panjove in železo od prekupcev in netankovestnih fužinarjev, in prevzemali žeblje, ki so jih kovači prinašali skrivaj ali očitno. Posamič so se spravili taki »poštariji« ali poštérovcji (morda od »štére« in nemško stören) med fužinarje z nakupom fužinskega deleža in hiše. Take male žebjarške podjetnike dobimo v »Oklicni knjigi« župnije Kroepe še v tretji četrtini prejšnjega stoletja. Tudi sicer je fužinarstvo izgubilo leta 1781 veliko moči ob terezijansko-jožefinskih reformah, ko so nekdanjemu »cesarskemu rudniku« vzeli sodno oblast nad rudarji, oglarji, plajerji, kovači itd. V pravnih novotarijah in zmedah so žebjarji že sredi navedenega stoletja prosili višje rudarsko sodišče v Ljubljani za poseben žebjarški red. Leta 1801 so poklicali na tak posvet po 10 fužinarjev in kovačev iz Kroepe, kar se nam po francoski revoluciji zdi preblisk novega socialnega duha. Dobrih 50 let za tem ljubljanskim srečanjem fužinarjev in žebjarjev, tj. leta 1853 v Kropi, pri stari veljav-

nosti fužinskih deležev, je 13 fužinarjev, vštévši 3 občinske može sprejelo s pristankom radovljiškega glavarstva sporazum o novem žebjarškem redu, z roki o najmanj delavcev, o znižanju in odplačilu kovaških založnih dolgov čez 10 goldinarjev pri fužinarjih, o obvezni izučitvi žebjarške stroke, o plačevanju kovačev le v gotovini, o namenu ustanovitve bratovske skladnice, o čemer vsem je bilo pozneje malo videti. Za izvajanje sklepov določeno občinsko predstojništvo so podpisali župan Gašper Pribovec in prvi ter drugi svetovavec Janez Zupan-Bevc ter Fort. Warl-Nata. Žebjarji pri posvetu niso navedeni, verjetno pa so mu prisostvovali. Spet približno po 50 letih (1904) je splošna žebjarška stavka v Kamni gorici in Kropi privedla večino kovačev v Žebjarško zadrugo, kjer so od leta 1894 urejali svoje razmere, kakor so najbolje vedeli in znali, medtem ko fužinarjev ni bilo več.¹

DOLGA IN TRDA STISKA ŽEBLJARSTVA

Sredi prejšnjega stoletja si pri nas niso delali vprašanj o perspektivah ročnega dela. Na obrtne razstave Koroške, Štajerske in Kranjske dežele so prihajali le kovani žebli. Žeblje in drugo blago so vozili v Zagreb tedaj bolj s čolni po Savi kot z vozovi s konjsko vprego. Prvi vlak tja je stekel šele 1862, železnica do Trsta, kamor so inozemci z ladjami že dolgo privažali svoje cenejše železo in žeblje, je vozila od leta 1857. Na cesti iz Ljubljane do Trbiža so potovali do 1872 naši poštérovcji še peš z žebli v bisagah okoli ramen, v Celovec se je prišlo »k nogam« prej čez Ljubelj. Prvi poštni odpravnik v Kropi je bil po-